

УДК 347.122 : 347.22

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА»

THE ISSUE OF THE DEFINITION OF CATEGORY „THE CIVIL-Legal REGIME OF PROPERTY”

Жук В.Д.,

*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
економіко-правового факультету*

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті висвітлюється категорія цивільно-правового режиму та його зміст стосовно різних явищ правової дійсності (об'єктів, суб'єктів, правовідносин). Автор акцентує увагу на розкритті змісту поняття «цивільно-правовий режим майна» та його особливості, а також аналізує погляди українських і російських учених на таку категорію, як «цивільно-правовий режим майна».

Ключові слова: правовий режим, об'єкт цивільного права, майно, цивільно-правовий режим майна.

В статье освещается категория гражданско-правового режима и его содержание относительно разных явлений правовой действительности (объектов, субъектов, правоотношений). Автор акцентирует внимание на раскрытии содержания понятия «гражданско-правовой режим имущества» и его особенности, а также анализирует взгляды украинских и российских ученых на такую категорию, как «гражданско-правовой режим имущества».

Ключевые слова: правовой режим, объект гражданского права, имущество, гражданско-правовой режим имущества.

The article reveals the category of civil law regime and its contents about different phenomena legal reality (objects, entities, relationships). The author focuses on the disclosing the content of the concept of “civil law regime of property” and its features, and analyze the views of Ukrainian and Russian researchers on such a category as “civil law regime of the property”.

Key words: legal regime, object of civil rights, property, civil law regime of property.

Актуальність теми. Одним із дискусійних питань цивілістичної науки досі залишається проблема визначення категорії цивільно-правового режиму та його змісту стосовно різних явищ правової дійсності (об'єктів, суб'єктів, правовідносин).

Також необхідно розкрити особливості цієї категорії, щоб розмежувати цивільно-правовий режим від загального поняття правового режиму. Оскільки кожна галузь має свою специфіку, що виражається, насамперед, у предметі й методі правового регулювання, то особливої уваги заслуговує поняття цивільно-правового режиму майна як однієї зі складових цивільно-правового впливу. Проблема також становить те, що українські цивілісти, на жаль, оминають своєю увагою дослідження цієї категорії, отож тема на сьогодні є доволі актуальною.

У доктрині цивільного права України на фундаментальному рівні цією проблемою досліджень не проводилось, на відміну від Російської Федерації, де цю тему вивчали такі цивілісти, як О.С. Йоффе, Я.М. Магазінер, В.І. Сенчішев, В.О. Лапач, Є.О. Суханов. Потреба в цьому відчувається й проводяться спроби розробки

теоретичної основи для окремих об'єктів цивільного права, зокрема цінних паперів, об'єктів права інтелектуальної власності, інформації [1, с. 9], прав вимог, послуг [2, с. 92] тощо. Ведуться пошуки щодо з'ясування природи «ідеального об'єкта» цивільних прав. Проте що більше занурюються в доктрину об'єктів на спеціальному рівні, то гостріше відчувається потреба інтегрованого підходу до Розділу III Книги 1 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Зрозуміло, що в його межах можуть бути окремі підходи до вказаних вище та інших об'єктів цивільних прав.

Дотепер ЦК України лише перераховує різні об'єкти цивільного права без їх чіткої систематизації: речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага. Саме тому, метою дослідження є визначення цивільно-правового режиму майна та окреслення його істотних ознак.

Виклад основного матеріалу. Цивільно-правовий режим є одним із видів правових режимів, який

досить широко використовується як у цивільному законодавстві України, так і в доктрині цивільного права, але з невідомих причин немає єдності поглядів щодо його визначення, як і визначення «правовий режим» загалом.

Саме слово «режим» походить від французького *regime* – сукупність правил, заходів, норм для досягнення будь-якої мети [3, с. 128]. Виходячи з походження цього слова, у юридичній літературі «режим» є сукупністю правил, які визначають порядок виконання певних дій, умови існування будь-якого правового явища [3, с. 128].

У юридичних словниках термін «правовий режим» визначається, як правило, через сукупність правових норм. Так, І.Л. Бачило пропонує розглядати правовий режим як «нормативно установленные правила относительно определенного предмета отношений или ситуаций, которые должны соблюдаться участниками отношений по поводу этого предмета (объекта или ситуации» [4, с. 1]. Однак таке визначення скоріш абстрактне й не дає можливості застосувати його до конкретних правовідносин.

У юридичній літературі поняття «правовий режим», уведене в науковий обіг академіком А.В. Венедиктовим, уперше з'явилося на початку 50-х років ХХ століття. Загальнотеоретичне осмислення цієї категорії розпочалося у 80-х роках ХХ століття, коли почала формуватися наукова концепція правового режиму, активно вивчалася його юридична природа, сутність і зміст [4, с. 1].

Цікавим є загальнотеоретичне трактування правового режиму, запропоноване В.Б. Ісаковим, який визначив його як соціальний режим, який знайшов закріплення в правових нормах і забезпечений сукупністю юридичних засобів. Сам соціальний режим ученим розглядається як відносно стійкий взаємозв'язок соціального об'єкта (явища, процесу, інституту) з іншими соціальними об'єктами, що забезпечує досягнення деяких цілей. Також у його структурі автор виділяє три елементи:

1) об'єкт – носій режиму (носіями соціального режиму можуть бути суб'єкти права, соціальні інститути, соціальні процеси, предмети, території тощо);

2) середовище, у якому існує об'єкт – носій режиму, і відносно якого, власне, і встановлюється певний режим;

3) зміст.

У змісті режимів, на його думку, можна виділити дві групи параметрів. Одна – характеризує передумови функціонування, ті умови, які створює середовище носію режиму. Друга – відображає вимоги до носія режиму, міру його активності, рівень відповідальності за здійснення своєї функції [5, с. 23].

Л.О. Морозова визначала правовий режим як «результат регулятивного воздействия на общественные отношения системы юридических средств, присутствующих конкретной отрасли права и обеспечивающих нормальное функционирование данного комплекса общественных отношений» [6, с. 17].

Багато авторів виділяють у правовому режимі сукупність правових засобів, спрямованих на до-

сягнення правової мети. Безперечним залишається й те, що головною особливістю правового режиму є його створення, закріплення та регулювання правом. Відповідно, особливість цивільно-правового режиму полягає в його регулюванні нормами цивільного права [7].

Переймаючись питанням «Що таке правовий режим?», Н.І. Матузов і А.В. Малько дійшли висновку, що «это особый порядок правового регулирования, выражающийся в определенном сочетании юридических средств и создающий желаемое социальное состояние и конкретную степень благоприятности либо неблагоприятности для удовлетворения интересов субъектов права» [8, с. 29]. Автори також виділяють основні ознаки правових режимів:

1) встановлюються в законодавстві й забезпечуються державою;

2) мають на меті регламентування конкретних галузей суспільних відносин, виділяючи в тимчасових і просторових межах ті чи інші суб'єкти та об'єкти права;

3) являють собою особливий порядок правового регулювання, що складається з юридичних засобів і характеризується певним їх поєднанням;

4) створюють конкретну ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів окремих суб'єктів права [8, с. 24].

Крім того, на думку А.В. Малько, правовий режим – це «спеціальний вид правового регулювання, который представляет собой своеобразный комплекс мер, выраженный в правовых стимулах и правовых ограничениях», «он соединяет в единую конструкцию определенный комплекс правовых средств, который диктуется возникающими целями» [9, с. 51].

Правовий режим – це прояв нормативності права, але на більш високому рівні. Слід погодитися з С.С. Алексєєвим, що правовий режим можна розглядати насамперед як свого роду «укрупнений блок» у загальному арсеналі правового інструментарію, що поєднує в єдину конструкцію певний комплекс правових засобів. З цієї точки зору, ефективно використання правових засобів при вирішенні тих чи інших спеціальних завдань значною мірою полягає в тому, щоб вибрати оптимальний для вирішення відповідного завдання правовий режим, майстерно відпрацювати його згідно зі специфікою цього завдання і змістом регульованих відносин [10, с. 239].

Правовий режим зумовлений передусім інтересами держави, волею законодавця, а також специфікою та характером суспільних відносин, що вимагають до себе особливих підходів, форм і методів правового опосередкування, своєрідного юридичного інструментарію для своєї організації.

Основні ознаки правових режимів полягають в такому: 1) встановлюються в законодавстві й забезпечуються державою; 2) мають на меті специфічним чином регламентувати конкретні галузі суспільних відносин, виділяючи в тимчасових і просторових межах ті чи інші суб'єкти й об'єкти права; 3) являють собою особливий порядок пра-

вового регулювання, що складається з юридичних засобів і характеризується певним їх поєднанням; 4) створюють конкретну ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів окремих суб'єктів права.

Як відомо, кожна галузь права використовує специфічний набір інструментів для регулювання предмета й відносин цієї галузі. Отже, під **цивільно-правовим режимом** слід розуміти особливий порядок цивільно-правового регулювання, зорієнтований на упорядкування триваючих соціальних процесів (станів), що становить сукупність юридичних засобів, які утворюють їх особливе поєднання.

Переходячи до розгляду теоретичного поняття об'єкта цивільних прав (правовідносин), необхідно відзначити існування двох великих теорій – речової та поведінкової. Відповідно до першої теорії, об'єктами цивільних прав є речі, з приводу яких і виникають правовідносини між суб'єктами цивільних прав. Друга теорія об'єктами цивільних прав називає поведінку його суб'єктів, спрямовану на різного роду матеріальні й нематеріальні блага. Тим часом, як правильно помітив В.І. Казанцев, «современное гражданское законодательство восприняло вещно-поведенческую теорию, объединив таким образом многие, иногда противоречащие друг другу воззрения» [11, с. 17].

Пізніше Я.М. Магазінер запропонував розрізнити матеріальний і юридичний об'єкти цивільного правовідношення: матеріальний – матеріальні об'єкти та нематеріальні; юридичний – дії зобов'язальної особи у відносному правовідношенні чи дії всіх зобов'язальних осіб в абсолютному правовідношенні [12, с. 203].

За правовим режимом речі цивільного приватного права поділяються на такі: речі, які вільно перебувають у цивільному обігу; речі, обмежені в обігу.

До речей, обмежених в обігу, належать речі, перераховані в спеціальному порядку набуття права власності на окремі види майна, затвердженому Постановою Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. [13], а саме: вогнепальна гладкоствольна й нарізна зброя, газові пістолети, револьвери та набойки до них, радіоактивні речовини, а також пам'ятки мистецтва й культури. Права власності на ці речі фізичні особи можуть набувати лише за наявності відповідного дозволу органів МВС, Мінкультури України тощо.

Речі, що вільно перебувають у цивільному обігу, можуть вільно відчувуватися або переходити від однієї особи до іншої. Вони можуть бути об'єктами різних абсолютних і відносних цивільних правовідносин, належати будь-яким суб'єктам цивільного права.

Категорія «майно» є одним із фундаментальних понять вітчизняної цивілістики. Саме через майнову характеристику конкретизується основний масив суспільних відносин, що становлять предмет цивільного права. Крім того, цивілістичне поняття «майно» відіграє все більш значущу роль у категоріальному апараті інших галузей права (зокрема, у

конституційному, податковому та господарському праві) й виразніше набуває «звичаєвого» значення.

Г.Ф. Шершеневич розрізняв майно в економічному та юридичному сенсі. На його думку, майном з економічного погляду називається запас благ (речей і прав на чужі дії), що перебувають у володінні відомої особи; юридичне поняття майна не збігається із зазначеним економічним. Дослідник вважав, що «с юридической точки зрения под имуществом понимается совокупность имущественных, т. е. подлежащих денежной оценке юридических отношений, в которых находится конкретное лицо, чисто личные отношения сюда не входят. Поэтому, содержание имущества с юридической точки зрения выражается, с одной стороны, в совокупности вещей, принадлежащих лицу на праве собственности и в силу иных вещных прав и в совокупности прав на чужие действия, а с другой стороны, в совокупности вещей, принадлежащих другим лицам, но временно находящихся в его владении, и совокупности обязательств, лежащих на нем. Сумма отношений первого рода составляет актив имущества, сумма отношений второго рода – пассив имущества» [14, с. 95].

Поняття «майно» також закріплене на міжнародному рівні в пункті d) ст. 2 Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Проти транснаціональної організованої злочинності» 2000 року: «майно» означає будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені в речах або правах, а також юридичні документи чи активи, що підтверджують право на такі активи або інтерес до них [15].

Згідно зі ст. 190 ЦК України, майно – це предмети матеріального світу, які перебувають у власності суб'єкта права (фізична особа, юридична особа, держава, територіальна громада, Український народ), у тому числі окрема річ, сукупність речей, майнові права та обов'язки, гроші й цінні папери, а також майнові права на них.

Відтак, ототожнення таких понять, як «об'єкт цивільного права» та «майно», є не правильним, оскільки, на нашу думку, майно входить до загального поняття об'єктів цивільного права, тому «майно» є більш вузьким поняттям порівняно з поняттям «об'єкти цивільного права».

Висновки. Правовий режим майна спрямований на юридичне врегулювання стану перебування (знаходження) такого об'єкта, як майно, у соціальному середовищі. Правовий режим – функціональна категорія, вона не просто залучає майно, як об'єкт, до галузі дії права, відображає його становище у правовому просторі, визначає суму правових умов цього об'єкта, а й активно впливає на нього, дає змогу налагодити всі процеси, що відбуваються з майном, установлює правила перебігу цих процесів, тобто вводить певний порядок регулювання.

Виходячи з цього, цивільно-правовий режим майна – це особливий порядок регулювання відносин, а також сукупність цивільно-правових норм, що встановлюють порядок використання майна як об'єкта цивільних прав учасниками цивільних правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дідук. А.Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А.Г. Дідук. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2008. – 243 с.
2. Гейнц Р.М. Послуга як об'єкт цивільних прав за Цивільним кодексом України / Р.М. Гейнц // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. – Випуск 30. – С. 86 – 93
3. Титиевский А.Н. Понятие и структура гражданско-правового режима вещи с позиций системного подхода / А.Н. Титиевский // Вестник Тюменского государственного университета. – № 3 – 2012. – С. 128–133.
4. Бикмуллина Р.Т. Правовой режим объекта гражданского права / Р.Т. Бикмуллина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rusnauka.com>.
5. Исаков В.Б. Фактический состав в механизме правового регулирования / В.Б. Исаков; науч. ред. С.С. Алексеев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 128 с.
6. Морозова Л.А. / Л.А. Морозова. – М. : Юрид. лит., 1985. – 144 с.
7. Рожкова М.А. Правовая категория процессуальных правоотношений в российской доктрине цивилистического процесса / М.А. Рожкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.eurasialaw.ru>.
8. Матузов Н.И. Правовые режимы: Вопросы теории и практики / Н.И. Матузов, А.В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 16–29.
9. Байтин М.И. Стимулы и ограничения в праве (Теоретико-информационный аспект) / М.И. Байтин, А.С. Мордовец, А.В. Малько. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1994. – 184 с.
10. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М. : БЕК, 1995. – 320 с.
11. Казанцев В.И. Правовые алогизмы при классификации объектов в гражданском праве/ В.И. Казанцев // Цивилист. – 2006. – № 4. – С. 7–13.
12. Магазинер Я.М. Объект права / Я.М. Магазинер // Правоведение. – 2000. – № 6 (233). – С. 202–213.
13. Про право власності на окремі види майна : Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 року № 2471-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
14. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. – М. : СПАРК, 1995. – 574 с.
15. Проти транснаціональної організованої злочинності : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 15.11.2000 року № 995_789 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.